

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка»

АКТУАЛЬНЫЯ ПЫТАННІ СУЧАСНАЙ НАВУКІ

Зборнік навуковых прац

Мінск
2015

УДК 001–021.121

ББК 72

A437

Друкуецца па рашэнні рэдакцыйна-выдавецкага савета БДПУ

Рэдкалегія:

доктар педагагічных навук, прафесар *Г. В. Торхава* (адк. рэд.);

доктар фізіка-матэматычных навук, прафесар *І. С. Тапшыкоў*;

доктар філалагічных навук, прафесар *В. Д. Старычонок*;

доктар псіхалагічных навук, дацэнт *А. П. Лабанаў*

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар *А. А. Гіруцкі*;

доктар біялагічных навук, прафесар *В. М. Нікандраў*;

доктар гістарычных навук, прафесар *Г. А. Космач*;

доктар педагагічных навук, прафесар *І. І. Цыркун*;

доктар геалага-мінералагічных навук, прафесар *М. Г. Ясавееў*

Актуальныя пытанні сучаснай навукі : зб. навук. прац / рэдкал. :
A437 Г. В. Торхава (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДПУ, 2015. – 332 с.

ISBN 978-985-541-213-8.

У зборніку змешчаны навуковыя артыкулы, прысвечаныя даследаванням у галіне грамадскіх навук, педагогікі, псіхалогіі, філалогіі, фізікі і прыродазнаўства.

Адрасуецца навукоўцам, выкладчыкам ВНУ, усім, хто цікавіцца надзённымі пытаннямі сучаснай навукі.

УДК 001–021.121

ББК 72

ISBN 978-985-541-213-8

© БДПУ, 2015

13.14.15

ПАДРЫХТОЎКА СТВАРЭННЯ ГУБЕРНСКІХ ПА СЯЛЯНСКІХ СПРАВАХ ПРЫСУТНАСЦЕЙ І ЎЛАДКАВАННЯ ВАЛАСЦЕЙ (1860–1862 гг.)

С. А. Талмачова

Адмена прыгону непазбежна прывяла да зменаў у дзяржаўным механізме самадзяржаўнай Расіі. Сялянскае самакіраванне, якое было створана на падставе заканадаўчых актаў рэформы 1861 г., было складовай часткай органаў мясцовай сістэмы кіравання. «Общим Положением о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости» (далей – «Агульнае палажэнне») [1] стваралася двухузроўневая сістэма, па якой сяляне для вырашэння гаспадарчых інтарэсаў аб'ядноўваліся ў сельскія грамады, а для бліжэйшага кіравання і суда – у воласці (арт. 17). Сельская грамада аб'ядноўвала сялян, якія жылі на зямлі аднаго памешчыка, у адным ці некалькіх паселішчах. Рознапамесным сялянам аднаго паселішча ці некалькіх маланаселеных дазвалялася аб'ядноўвацца ці далучацца да іншых грамад з іх згоды. Адзінай цвёрдай умовай было сумеснае карыстанне зямлёй ці іншымі ўгоддзямі ці якая-небудзь гаспадарчая карысць. Воласць павінна была пераважна аб'яднаць сельскія грамады, якія належалі да адной парафіі і ўключаць ад 300 да 2000 рэвізскіх душ («Агульнае палажэнне», раздзел II, гл. I) [1].

Падрыхтоўка да размеркавання валасцей пачалася яшчэ да падпісання законаў па аграрнай рэформе. Па распараджэнні Аляксандра II 7 снежня 1860 г. Міністэрства ўнутраных спраў разаслала губернатарам цыркуляр № 161 «Аб уладкаванні ў губернях асобых Часовых Камісій» для падрыхтоўкі да рэалізацыі аграрнай рэформы [2, с. 254–257]. З гэтай мэтай ствараліся Часовыя губернскія камісіі пад старшынствам губернатара ў складзе губернскага прадвадзіцеля дваранства, кіруючага палатай дзяржаўных маёмасцей, губернскага пракурора, двух членаў з мясцовых дваран-памешчыкаў, запрашаемых па папярэднім узгадненні з губернатарам і адобраных імператарам, і двух членаў з мясцовых дваран-памешчыкаў, абраных сходам губернскага і павятовых прадвадзіцеляў дваранства, «па магчымасці

з членаў Губернскага дваранскага камітэта па ўладкаванню сялянскага быту» [2, с. 254]. Часовай камісіі перадаваліся ўсе справы былога губернскага дваранскага па ўладкаванні сялян камітэта. Міністр унутраных спраў загадаў «прывесці ў парадак звесткі аб памешчыках і іх маёнтках» кожнай губерні. Для гэтага патрабавалася скласці па паветах імянныя спісы памешчыцкіх паселішчаў (сёл, вёсак, хутароў, аднаселляў і г. д.) з вызначэннем прозвішчаў памешчыкаў, колькасці рэвізскіх душ (сялян і дваровых), колькасці сялянскіх двароў, парафій, да якіх прыпісаны паселішчы і да т. п. Пры гэтым адзначалася, што названыя спісы павінны быць складзены не земскай павятовай паліцыяй, а ў губернскім горадзе спецыяльна прызначанымі чыноўнікамі на падставе дакументаў губернскага дваранскага камітэта і інш. Спісы складаліся і правяраліся спраўнікамі на працягу аднаго месяца з моманту атрымання цыркуляра. Адзначалася важнасць названых спісаў «як для папярэдніх распараджэнняў па сялянскай справе ўвогуле, так і пры складанні меркаванняў адносна будучага кіравання сельскіх грамад» [2, с. 256]. Пасля прызначэння членаў з дваран-памешчыкаў (двух з пажадання імператара і двух па выбранні губернскага і павятовых прадвадзіцеляў) загадвалася адкрыць Часовую камісію, каб яна, перш за ўсё, правярыла спісы памешчыцкіх маёнткаў і памешчыкаў, складзеныя раней пад назіраннем губернатара. Пры гэтым міністр унутраных спраў асобна адзначыў, што «па гэтым прадмеце трэба дзейнічаць з магчымай асцярожнасцю, прыняўшы меры, каб названае распараджэнне не дало падставы для якой-небудзь скажонасці тлумачэнняў і меркаванняў» [2, с. 257].

Цыркулярам ад 13 снежня 1860 г. міністр унутраных спраў адзначаў важнасць стварэння Часовых камісій «для папярэдніх распараджэнняў па сялянскай справе» [2, с. 258]. Гаварылася, што на абавязкі Часовай камісіі, акрамя названых у цыркуляры № 161, планавалася ўскласці абмеркаванне некаторых пытанняў адносна першапачатковага абвясчэння на месцах будучых Палажэнняў аб сялянах. Акрамя таго, міністр паведамляў, што названую камісію, адначасова з абвясчэннем новых Палажэнняў, меркавалася пераўтварыць у вышэйшую губернскую ўстанову для рэалізацыі рэформы. Урад меркаваў надаць новай скла-

довай частцы мясцовага кіравання шырокія паўнамоцтвы і правы: «не толькі галоўнае назіранне за ўсімі павятовымі ўладамі па сялянскай справе і вырашэнне (па большасці – канчатковае) магчымых непаразуменняў і спрэчак, але і прымяненне да мясцовых умоў кожнай губерні некаторых з новых пастаноў адносна сельскага кіравання, надзялення зямлёю, павіннасцей сялян і самога выкупа» [2, с. 259]. З гэтай прычыны ўказвалася на важнасць выбара асабовага складу Часовай камісіі, каб ён «адпавядаў чаканням урада». Міністр адзначаў: «Можна казаць, што ніколі мясцовым установам не даводзілася такога шырокага кола дзейнасці і ў такіх шырокіх памерах, як мяркуецца ў цяперашнім выпадку. Ад удалага выбару асоб ва ўтвараемыя Камісіі будзе залежаць не толькі дабрабыт абодвух саслоўяў, але і спакой цэлага края» [2, с. 259]. «Пры гэтым трэба мець на ўвазе, – гаварылася ў цыркуляры, – што ... не памер маёмасці, а адзіна асабісты характар, цвёрдасць перакананняў і веданне сельскага быту могуць даць пераважнае права на заняцце азначанай пасады (члена камісіі. – С. Т.)» [2, с. 260].

Цыркуляр МУС ад 2 лютага 1861 г. удакладняў некаторыя пытанні адносна Часовых камісій па сялянскай справе. Адзначалася, што пасада члена камісіі не павінна злучацца ні з якой іншай, што патрабавала б пастаянных заняткаў, а таксама з пасадай павятовых прадвадзіцеляў дваранства, таму што апошнія пасля абвяшчэння Палажэнняў аб сялянах павінны быць на месцах для рэалізацыі рэформы, а члены камісіі – у губернскім горадзе. Ніякага асабога зацвярджэння членаў камісіі не патрабавалася [3, с. 101–102].

Такім чынам, Часовыя камісіі ствараліся напярэдадні правядзення рэформы, у той час, калі нават не скончылася абмеркаванне праектаў рэформы ў Дзяржаўным Савеце. Гэта сведчыць аб выключнай важнасці для ўрада будучых губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцей і іх асабовага складу.

19 лютага 1861 г., разам з іншымі дакументамі па рэалізацыі аграрнай рэформы, быў падпісаны імянным указ Сенату «Об учинении надлежащего распоряжения к приведению в исполнение Положений и Правил о крестьянах и дворовых людях, вышедших из крепостной зависимости» [4]. З мэтай выканання «на-

лежнай паслядоўнасці» пры ўвядзенні ў дзеянне ўсіх зацверджаных палажэнняў і правілаў загадвалася ў кожнай губерні адкрыць губернскія па сялянскіх справах прысутнасці адразу пасля атрымання Маніфеста, Палажэнняў і Правілаў. Прысутнасці арганізаваліся з часовых Камісій, створаных для «папярэдніх па сялянскіх справах распараджэнняў» (арт. 1). Губернскія прысутнасці, апрача іншага, на падставе сабраных ужо звестак павінны былі ўтвараць у адпаведнасці з новымі законамі міравыя ўстановы, сельскія і валасныя праўленні.

Губернскія па сялянскіх справах прысутнасці паўсюдна сталі стварацца ў сакавіку 1861 г. на падставе «Положения о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях» (далей – «Палажэнне») [5]. Па сутнасці, па сваім асабовым складзе гэта былі Часовыя камісіі, але яны на падставе новага заканадаўства набылі новую назву. У паветах ствараліся камісіі пад старшынствам павятовага прадвадзіцеля дваранства для складання праектаў утварэння валасцей. Затым праекты ішлі на зацвярджэнне губернскай прысутнасці, пасля чаго міравыя пасрэднікі павінны былі ўтвараць воласці [5].

Праект размеркавання валасцей павінен быў быць складзены ў месячны тэрмін з часу ўтварэння камісіі. На працягу наступнага месяца кожны ўладальнік меў права патрабаваць прад'яўлення яму складзенага праекта і паведаміць пісьмова камісіі аб сваім жаданні, каб сяляне, якія жылі на яго зямлі, былі прылічаны да іншай воласці. Патрабаванне ўладальніка павінна было быць задаволена, калі яно не прычыла агульным правілам законаў 19 лютага 1861 г. (арт. 7) [4].

Павятовы прадвадзіцель дваранства ў трохмесячны тэрмін з дня адкрыцця камісіі прадстаўляў праект размеркавання паселішчаў на воласці для зацвярджэння ў губернскую па сялянскіх справах прысутнасць. У сваю чаргу, яна павінна была неадкладна прыняць канчатковую пастанову ці прыняць меры, каб размеркаванне паселішчаў на воласці было складзена і зацверджана не пазней за 6 месяцаў з часу атрымання ў губерні Палажэнняў аб сялянах (арт. 8) [4]. Пасля канчатковага зацвярджэння праекта размеркавання паселішчаў на воласці губернатар павінен быў даць распараджэнне аб абвешчэнні праз мясцовую

паліцыю ў кожнае паселішча і яго ўладальніку аб тым, да якой воласці яно будзе прыпісана. Затым міравыя пасрэднікі павінны былі прыступіць да выбараў валасных і сельскіх службовых асоб на адпаведных сходах (валасных і сельскіх) (арт. 9, 10) [4].

На сваіх першых пасяджэннях губернскія ўстановы Паўночна-Заходняга краю прымалі рашэнні аб паскарэнні працэсу стварэння валасцей. У маі–чэрвені 1861 г. тут у асноўным завяршылася складанне праектаў размеркавання паселішчаў былых прыватнаўласніцкіх сялян па сельскіх грамадах і валасцях. Гэтыя праекты пазней удакладняліся і змяняліся. 4 мая 1861 г. міністр унутраных спраў прасіў губернатараў і губернскія па сялянскіх справах прысутнасці паскорыць стварэнне валасцей і сельскіх грамад [3, с. 126–127]. Акрамя таго, цыркулярам № 33 ад 27 мая 1861 г. было абвешчана губернатарам, што па хадайніцтвах мясцовых устаноў у выключных выпадках можна было ўносіць змены ў падзел паветаў на станы для лепшага ўладкавання валасцей часова-абавязаных сялян па ўзгадненні з міністрам унутраных спраў [3, с. 50]. У сакавіку–маі 1862 г. губернатары рапартавалі аб заканчэнні размеркавання губерняў на міравыя ўчасткі і воласці [6, л. 1–3; 7, л. 24, 77, 90, 97, 121].

Аднак трэба адзначыць, што нягледзячы на тую падрыхтоўчую работу, якую павінны былі выканаць Часовыя камісіі, размеркаванне паселішчаў на воласці пасля абвешчання Палажэнняў 19 лютага 1861 г. сустрэла на практыцы шэраг цяжкасцей. Праекты, зацверджаныя губернскімі па сялянскіх справах прысутнасцямі, складзеныя на падставе старых даных, часта не адпавядалі рэчаіснасці. Некаторыя памешчыкі напярэдадні 1861 г. перасялялі сялян з адной вёскі ў другую, пераўтваралі і пераносілі паселішчы прыгонных сялян, змянялі назвы населеных пунктаў. Таму міравыя пасрэднікі пры размеркаванні сельскіх грамад сутыкнуліся з тым, што некаторых вёсак у адпаведнасці з праектам павятовай камісіі ўжо не існавала. Пры гэтым былыя ўладальнікі не ўносілі прапановы аб змяненні ў праекты павятовых камісій, як тое рэкамендаваў закон. Гэта прыводзіла да неабходнасці ўдакладняць і змяняць спісы, складаць новае размеркаванне валасцей. Таму, напрыклад, Мінская губернская па сялянскіх справах прысутнасць дазволіла павято-

вым з'ездам міравых пасрэднікаў на падставе хадайніцтваў сялян і міравых пасрэднікаў змяняць межы і склад валасцей, а новыя праекты прадставіць да 25 снежня 1861 г. Тыя хадайніцтвы сялян і памешчыкаў, якія паступалі пазней азначанага тэрміну, часцей за ўсё не разглядаліся [8, л. 78–94, 127–127 зв.].

Скаргі і прашэнні аб пераразмеркаванні валасцей і сельскіх грамад у вялікай колькасці паступалі да губернатараў, у Міністэрства ўнутраных спраў, Сенат і іншыя ўстановы. Таму 17 і 19 ліпеня 1862 г. МУС быў выдадзены цыркуляр «Аб парадку змянення ў складзе валасцей і міравых участкаў» [9, с. 86–87]. У ім адзначалася, што ў некаторых губернях яшчэ адбываліся змены ў размеркаванні паселішчаў на воласці. У дакуменце нагадваліся палажэнні ўказа Сенату ад 19 лютага 1861 г.: «Пералічэнне паселішчаў ...сялян з адной воласці ў другую дазваляецца губернскай па сялянскіх справах прысутнасцю па запатрабаванні і ўзгадненні водзваў памешчыкаў і сялян і заключэння мясцовага міравога пасрэдніка. Калі паселішча пералічваецца ў воласць другога міравога ўчастка, то губернская прысутнасць патрабуе заключэння міравых пасрэднікаў абодвух участкаў. Аб зробленым змяненні прысутнасць кожны раз даводзіць да ведама Міністэрства ўнутраных спраў і казённай палаты. Пры гэтым трэба мець на ўвазе нязручнасць частых зменаў у складзе валасцей і дапушчаць ...кожны раз толькі ў выпадку доказнай неабходнасці, асабліва для аб'яднання дробных валасцей у больш буйныя, дзеля змяншэння мірскіх выдаткаў сялян на грамадскае кіраванне» [9, с. 86–87].

Такім чынам, нягледзячы на прынятыя ўрадам меры па падрыхтоўцы стварэння губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцей, папярэдняю работу Часовых камісій і наступную дзейнасць губернскіх прысутнасцей, падзел паселішчаў сялян на воласці і сельскія грамады не быў дастаткова падрыхтаваны. Праекты размеркаванняў, складзеныя напярэдадні і ў пачатку рэалізацыі рэформы, часта не ўлічвалі патрэб сельскага насельніцтва. З гэтай прычыны іх прыходзілася ўдакладняць. Гэта патрабавала дадатковых намаганняў з боку мясцовай улады – міравых пасрэднікаў, іх з'ездаў і губернскіх па сялянскіх справах прысутнасцей.

Літаратура

1. Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости // Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗРИ). – Собр. 2-е. – Т. 36 (1861). – Отд. 1. – СПб., 1863. – № 36657.
2. Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян, вышедших из крепостной зависимости. – СПб. : Земский отдел МВД, 1861–1876. – Т. 1: За 1857, 1858, 1859 и 1860 годы. – 1861. – [2], XIII, 358 с.
3. Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян, вышедших из крепостной зависимости. – СПб. : Земский отд. МВД, 1861–1876. – Т. 2. Ч. 1 : С 1-го января по 1-ое июля 1861 года. – 1861. – [2], XVII, 209 с.
4. Об учинении надлежащего распоряжения к приведению в исполнение Положений и Правил о крестьянах и дворовых людях, вышедших из крепостной зависимости // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – Т. 36 (1861). – Отд. 1. – СПб., 1863. – № 36652.
5. Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – Т. 36 (1861). – Отд. 1. – СПб., 1863. – № 36660.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў г. Мінску (НГАБ). – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 96.
7. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у г. Санкт-Пецярбургу. – Ф. 1291. Воп. 36, 1861 г. Спр. 94.
8. НГАБ. – Ф. 242. Воп. 1. Спр. 78.
9. Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян, вышедших из крепостной зависимости. – СПб. : Земский отдел МВД, 1861–1876. – Т. 3. Ч. 2 : С 1-го июля 1862 по 1-е января 1863 года. – 1863. – [2], XXIII, 221 с.